

ваных матэрыялаў... пачнецца самаз'яданне, разрэджванне крыві, абясточванне думкі, абясільванне слова і смерць... Шкада матэрыялу, які заціхае і затухае ў душы і ў памяці».

Віктар Казько са скрухаю зазначаў: «Што датычыцца чыста ваеннай літаратуры, пра што я павінен быў бы гаварыць. Вы ведаеце, у Беларусі стала складана пра гэта гаварыць, пра ваенную літаратуру, пра яе развіццё, пасля смерці Васіля Быкава. І справа не ў тым, што, магчыма, ён сказаў ужо ўсё, што можна сказаць. Проста наступіла імгненне, калі трэба задумацца і асэнсаваць: што ён сказаў? Што хацеў сказаць?»

Творы пра вайну Івана Шамякіна

Сваёй галоўнай задачай празаік Іван Шамякін лічыў выяўленне светлага ў чалавеку, гуманнага, прыгожага, прывабнага. Для яе ажыццяўлення выпрацоўваецца падкрэслена індывідуальная манера пісьма, у якой асноўным патрабаваннем з'яўляецца займальнасць інтрыгі, складанасць сюжэтнага малюнка, нечаканасць хадоў, актуальнасць праблематыкі, жыццёвасць матэрыялу, пазнавальнасць персанажаў, даступнасць вобразаў, традыцыйнасць стылю, нарэшце хэпі-энд. Гэтыя якасці Шамякіна-белетрыста, магчыма, збліжаюць яго прозу з масавай літаратурай, разлічанай на шырокага чытача, а не на інтэлектуала, спажыўца «элітарнай прозы», але маскультура, адкрыты кіч, як вядома, апаалітычная і безыдэйная. І. Шамякін, хутчэй за ўсё, адпавядае свайму ганароваму званню «народнага пісьменніка», бо ў гэтым сэнсе ён адзін з самых папулярных і любімых пісьменнікаў сярод чытачоў [201].

У рамане «Зеніт» празаік здзяйсняе як бы трэці, пасля «Глыбокай плыні» і пасля «Трывожнага шчасця» і «Сэрца на далоні», заход у паказе франтавых баталій, дзе можна без асаблівай цяжкасці адшукаць аслаблены варыянт аповесці «Агонь і снег». У аповесцях «Шлюбная ноч» і «Гандлярка і паэт», таксама прысвечаных вайне, уздымаецца праблема маральнай якасці і народнай свядомасці ў часы вялікіх пераломоў гісторыі. Да агульнавядомага рэестру прычын, якія вялі савецкага чалавека ў бой, Шамякін далучыў яшчэ адну: класічнае мастацтва таксама «ваявала» з фашызмам, які супярэчыў ягонай сутнасці.

Гандлярка Вольга Ляновіч, гераіня аповесці «Гандлярка і паэт», пражыла век, не адчуўшы аніякай цікасці да высокай паэзіі, наадварот, лічачы яе за непатрэбшчыну і дзівацтва адарваных ад рэальнага жыцця індывідаў, накітавал паэта, што неспадзявана ўвайшоў у яе жыццё, абудзіў у гэтай звычайнай жанчыне духоўную прагу.

Да гэтага цыкла належыць і аповесць «Ахвяры», дзе аўтар падводзіць чытача да думкі пра сапраўдную цану перамогі над фашызмам. З'явіліся і новыя факты, калі гаварыць пра Мінскае падполле, вакол якога ў пасляваенныя часы шмат было неадпаведных рэчаіснасці размоў і ацэнак: негатыўная роля «загранатрадаў», «спецфарміраванняў», якія ў час вайны прыкметна ўскладнялі дачыненні паміж людзьмі, сеючы недавер і варожасць, агрэсію і нянавісць. Тут І. Шамякін быў на ўзроўні часу.

У гады «перабудовы», калі інфармацыйнае поле моцна пашырылася, пісьменнік актыўна выкарыстоўваў новыя магчымасці, падаючы ў гэтым прыклад многім сваім калегам, якія незразумела чаму раптам апусцілі крылы і замоўклі. Застаючыся прыхільнікам ідэі сацыялізму «з чалавечым тварам», ён свой арыгінальны погляд на многія актуальныя падзеі выказаў у рамане «Злая зорка», прысвечаны чарнобыльскай тэматыцы, і не менш тузіна аповесцей. Многія факты выхопліваюцца прازیкам як бы з самога жыцця. На старонках з пісьменніцкага дзённіка «Дзе сцежкі тыя...», «Роздум на перагонне» гэта тэндэнцыя асабліва відавочная.

Магчыма, пісьменніцкія дзённікі найбольш адпавядаюць сучаснай прозе папярэдняга асэнсавання як надзённай рэчаіснасці, так і многіх мінулых гістарычных падзей, у тым ліку і падзей часоў Вялікай Айчыннай вайны. Аб гэтым сведчаць публікацыі В. Адамчыка, А. Адамовіча, В. Карамазава, І. Пташнікава, А. Масарэнкі, У. Рубанава, А. Наварыча, А. Глобуса, С. Адамовіча і многіх іншых аўтараў дзённікавых запісаў.

Манера пісьма І. Шамякіна відавочна стала больш жорсткай, лаканічнай, у яго творах пабольшала драматызму, узмацніўся публіцыстычны пафас і імкненне непасрэднага ўмяшання ў жыццёвыя працэсы. Імкненне сказаць «апошнюю праўду» пра сваю эпоху, «падвесці вынікі» пражытага і перажытага, «паставіць усё на сваё месца» прыкметна ажывіла і абнавіла творчае аблічча знакамітага пісьменніка.

Пафас падвядзення падрахункаў прысутнічае і ў згаданых і іншых творах беларускіх прازیкаў розных пакаленняў. У аповесці «Ахвяры» І. Шамякіна аднаўляецца паўдэтэктывны сюжэт мужнай барацьбы Мінскага падполля, дзе навідавоку спроба па-новаму асэнсаваць ваеннае мінулае, калі памятаць пры гэтым даўні раман прازیка «Сэрца на далоні».

Аповесць напісаная гады, калі ўжо існавала шматтомная літаратура аб вайне. У ёй сваё месца занялі і творы самога І. Шамякіна, які вяртаўся ўвесь час да гэтай актуальнай на працягу дзесяцігоддзяў тэмы.

Створаная пісьменнікамі панарама ваенных падзей у цэлым адлюстроўвала сапраўдную складанасць падпольнай і партызанскай барацьбы. У лепшых творах глыбока і ярка асэнсаваны вострыя моманты і драматычныя калізій мінулага. Грамадская свядомасць з дапамогай мастацкай літаратуры паступова пазбаўлялася ад спрошчаных поглядаў і падыходаў і асвойвала жыццёвую дыялектыку ваеннага супрацьстаяння.

У выніку агульных высілкаў гісторыкаў і пісьменнікаў была нарэшце сказана праўда аб дзейнасці Мінскага падполля, якое ацэньвалася на працягу дзесяцігоддзяў негатыўна. Раскрыць гэтую праўду і аднавіць справядлівасць дапамагала вызваленне ад ідэалагічных догмаў, большы давер да ўспамінаў удзельнікаў падполля, з'яўленне ў друку новых фактаў і дакументаў.

І. Шамякін, апісваючы гісторыю Мінскага падполля, меў доступ да новай інфармацыі. Ваенная сітуацыя ўскладнялася не толькі таму, што вораг дзейнічаў настойліва і падступна, актыўна выкарыстоўваючы правакацыі, але

і таму, што яго логіку паводзін шмат у чым дубліравалі і разгортвалі так званыя спецатрады, закінутыя Л. Берыем у тыл немцаў, каб кантраляваць партызан і падпольшчыкаў, якім І. Сталін не давяраў і збіраў дасье пад будучыя рэпрэсіі. Замест таго каб ваяваць з фашыстамі, раскрываць іх таемныя планы, «спецатрады», укамплектаваныя загартаванымі ў барацьбе з «ворагамі народа» кадрамі НКУС, штучна фальсіфікавалі «справы» супраць сваіх, якія часта завяршаюцца трагічна.

Як усё гэта адбывалася? Якія палітычныя і псіхалагічныя матывы ляжалі ў аснове паводзін людзей у найскладанейшым становішчы акупацыі? Хто быў ініцыятарам развязанай яшчэ ў даваенны час «вайны з народамі»? На гэтыя і іншыя пытанні і даў таленавіты адказ у сваім творы «Ахвяры» І. Шамякін.

Аўтар аповесці мастацка-вобразна намаляваў, у якіх цяжкіх умовах ішла падпольная барацьба, у якія бязвычайныя становішчы часта траплялі падпольшчыкі. Вораг быў вынаходлівы, выкарыстоўваў розныя метады барацьбы – ад запалохвання да правакацый – і часта перамагаў. Разлічваў ён і на чалавечыя слабасці: жаданне выжыць любым коштам, добра ўладкавацца ў цяжкім вайскоўцу побыце, страх фізічнага болю, боязь за лёс блізкіх, імкненне захаваць сваё добрае імя.

Цікава, што ў гэтым, як паказвае аўтар, гестапа і НКУС схадзіліся: і тыя і другія рабілі стаўку на слабую чалавечую прыроду. Аднак яны ўвесь час наштурхоўваліся на нечаканы супраціў тых, каго лічылі сваімі ворагамі, на незразумелую для іх прымітыўна-першабытнага мыслення логіку паводзін. Беларускія патрыёты вышэй за ўласнае жыццё ставілі маральныя прынцыпы і кіраваліся верай у добры пачатак людскай прыроды, у канчатковую перамогу народа, у маральную перавагу барацьбітоў са злом у імя сусветнага добра.

Як і заўсёды, І. Шамякін ахвотна выкарыстаў займальную інтрыгу, элементы прыгодніцкага жанру. Сам ваенны матэрыял падаваў такія магчымасці: роля выпадку ў гады вайны была незвычайнай. Вельмі часта прыгоды герояў дапамагалі аўтару глыбей раскрыць іх унутраны свет. Часам аўтар ахвяруе псіхалогіяй дзеля ідэалогіі, прыкметна перагружаючы адпаведныя сцэны «ідэямі». У аповесці «Ахвяры» прэзаік зноўку паўстаў майстрам сюжэтнай інтрыгі, адначасова вельмі разгалінаванай, рознапланавай і цэласнай, завершанай. У развязцы, апісанай у «Эпілогу», канчаткова выяўляецца, хто ёсць хто. Сам час выносіць прысуд удзельнікам вялікага супрацьстаяння. У творы сапраўды немагчыма выключыць тую або іншую сцэну, адну фігуру героя, адзін абзац, адно слова, не парушыўшы пры гэтым змястоўнасці апавядання.

У тым, што асобныя старонкі пісьменніцкіх дзённікаў друкуюцца пры жыцці аўтара, няма вялікага граху. Чытачу цікава даведвацца пра некаторыя таямніцы «літаратурнай кухні», «калялітаратурнай тусоўкі», асаблівасці характару і паводзін вядомых пісьменнікаў, дзяржаўных дзеячаў, якія займаюць у беларускай гісторыі пэўнае месца. У дзённіку знаходзіць адлюстраванне матэрыял рознага зместу і значэння, які вылучаецца сваім узроўнем адкрытасці і шчырасці.

У дзённіках І. Шамякіна «Роздум на апошнім перагоне» выразна гучыць настальгія аўтара па былой стабільнасці і планавасці, калі кожны ведаў сваё мес-

ца ў пісьменніцкай іерархіі і партыйнай наменклатуры, літаратары «папісвалі», а чытачы «пачытвалі». Часам навідавоку непрыхаваная скарга на лёс, які несправядліва пазбавіў заслужаных людзей ранейшых дабротаў і прывілеяў. Аднак своеасаблівая вобразная інфармацыя пра старыя і добрыя часы, хоць і падазеная ў падкрэслена суб'ектыўным плане, у публікацыях таксама прысутнічае.

Дзённік Шамякіна больш падобны на літаратурны твор, бо адчуваецца, што ён моцна пераасэнсоўваўся і ўзгадняўся з пазнейшымі ўяўленнямі аўтара пра тыя ці іншыя падзеі, тых ці іншых персанажаў і постацей беларускай мінуўшчыны. Аўтар не паглыбляецца ў метафізічныя глыбіні гуманітарных праблем, якія актуалізавала эпоха, а абмяжоўваецца апісаннем драматычных саміх па сабе калізій адчайнай абароны традыцыйных каштоўнасцей: Сям'я, Дом, Дзеці, Здароўе, Каханне, Дружба, Шчасце. Менавіта гэтыя маральныя каштоўнасці так ці інакш сцвярджаюць героі многіх твораў І. Шамякіна, і гэта асаблівасць таленту пісьменніка-гуманіста выклікала заўсёды давер у масавага чытача.

У прозе І. Шамякіна апошніх дзесяцігоддзяў, які актыўна, а часам паспешліва, навірствае ў сваіх новых аповесцях упушчанае, узнаўляе страчанае, пераасэнсоўвае спрэчнае, не прымае «капіталістычнага будаўніцтва» ў краіне, выяўляецца імкненне спалучыць неспалучальнае, узбагаціць тыповую мадэль сацрэалізму за кошт асобных элементаў класічнага рэалізму. З ідэйнага і мастацкага боку яго аповесці нясуць прыкметныя сляды архаічнага мыслення, якое з цяжкасцю спраўляецца з неўпарадкаванай, неўтаймоўнай плыню падзей, па прыродзе сваёй варожай да ўсякага рацыянальнага ўпарадкавання і аналізу. Гэтыя творы цікавыя перш за ўсё як чалавечыя дакументы, якія выразна сведчаць аб духоўнай драме цэлага пакалення, вернага сваім сацыялістычным ідэалам і няздольнага прыняць сённяшняе інавацыі.

Аўтару больш тузіна аповесцей на сучасную праблематыку, такіх як «Падзенне», «Драма», «Сатанінскі тур», «Адна на падмостках», «Палеская мадонна», «Выкармак», «Без пакаяння», «Звіхрэнне», «Няскончаны партрэт», «Аповесці Івана Андрэевіча», «Слаўся, Марыя» і іншыя, удалося ў найбольш вострай форме выявіць душэўны стан пакалення, якое аказалася пераможаным самім часам. Надышоў момант падвядзення маральных падрахункаў, доўгі спіс якіх выстаўляецца прызікам не толькі перад самім сабой, але і перад грамадствам. І. Шамякін досыць дакладна заўважыў негатыўныя наступствы імкнення людзей да свабоды, жадання вярнуцца ва ўлонне еўрапейскай цывілізацыі. Спрошчанае, верхаглядства, нецярплівасць – небяспечныя рэчы, бо свет вельмі складаны, і ў ім усё ўзаемазвязана.

Многіх герояў пералічаных вышэй твораў чытач застае ў хвіліны цяжкага роздуму, цяжкага пошуку адказаў на забытаныя пытанні.

Актрыса Аляксандра Паўлаўна, гераіня аповесці «Адна на падмостках», засталася на старасці гадоў у поўнай адзіноце. Аднак яна, валявая жанчына, моцная духам, знаходзіць магчымасць наглядна паказаць, на што яшчэ здольная як актрыса. У спектаклі, дзе яна на працягу цэлай гадзіны адна на сцэне, Аляк-

сандра Паўлаўна стварае знаёмы гледачам па ранейшых пастаноўках вобраз душэўна багатай і стаічна цвёрдай жанчыны, якая ўсё ведае, але прымае выклік лёсу годна. Так яна дасягае яшчэ адной творчай перамогі: ставіць тэатральны спектакль, які ператварае на вачах поўнай залы з бенефісу ў творчы трыумф. Усе разумеюць: актрыса іграе ўласнае жыццё.

Ідэалагічнасць зместу, напружанасць пачуццяў, завостранасць думак у творах «позняга Шамякіна» навідавоку: аўтар і яго героі не прымаюць змены і навацыі. Чамусьці новай сітуацыяй добра карыстаюцца адны несумленныя людзі, жулікі, прайдзісветы, аферысты. Нармальныя людзі не здольныя пераступіць мяжу, за якой пачынаецца здрада ўласнаму сумленню. Між тым маральна разбэшчаныя і раўнадушныя да традыцыйнай народнай этыкі нягоднікі, месца якіх у турме, паводзяць сябе як гаспадары становішча. Карані сучасных спецыфічных праблем І. Шамякін шукае ў мінулым. Адну з прычын ён бачыць у тым, што ў КПСС апынулася шмат прыстасаванцаў, тарбахватаў і дармаедаў.

Вастрэня сатырычнага погляду праявіла выяўляецца не толькі ў змесце, у пераліку шматлікіх фактаў духоўнага заняпаду грамадства, у падачы гэтых фактаў нярэдка ў натуральную велічыню, без якой-небудзь ідэалізацыі, але і ў індывідуальным стылі, у апавядальнай манеры, надзвычай эмацыянальнай, экспрэсіўнай, падкрэслена драматызаванай. Аб зменах у падыходзе І. Шамякіна да свету выразна сведчаць некаторыя назвы яго твораў: «Сатанінскі тур», «Падзенне», «Без пакаяння» і інш.

Аўтар негатыўна ацэньвае «перабудовачную» рэчаіснасць, якая, з аднаго боку, адкінула многае з таго, што належала мінуламу, а з другога – прынесла мноству людзей шмат пакут. У згаданых аповесцях асуджаюцца бесчалавечнасць і жорсткасць перыяду «першапачатковага наапаўнення», выказваецца спачуванне шматлікім ахвярам рынкавай стыхіі, ствараюцца цікавыя вобразы былых партыйцаў і так званых новых беларусаў. Прысуд, які выносіць пісьменнік новаму часу і новым героям, – гэта, аднак, прысуд не палітыка або пракурора, а менавіта мастака слова, гуманіста. Перыяд змагання з фашызмам, які так ці інакш закранаецца пісьменнікам у яго творах, у тым ліку і прысвечаных сучаснасці, нязменна паказваецца, як адзін з найвышэйшых узлётаў усенароднага яднання і змагання, як высокі ўзор народнага духу.